

ХАНА АРЕНД – СЪКРОВИЩНИЦА В ИСТОРИЯТА НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ИДЕИ

Олга Стоянова-Енчева*

HANNAH ARENDT: A TREASURE TROVE IN THE HISTORY OF POLITICAL IDEAS

DOI: 10.54664/УНТА8975

Olga Stoyanova-Encheva

Abstract: The paper traces and analyses the main highlights in Hannah Arendt's political ideas as reflected in her various writings. It examines her main concepts of politics, totalitarianism, power, freedom, and violence. With her interesting and unconventional research approach, she established a dominant position as a political thinker of the 20th century, and she continues to be a highly relevant and widely read author in the present day.

Keywords: Hannah Arendt; political ideas; politics; totalitarianism; power.

Хана Аренд (1906–1975) е немски философ и политолог с еврейски корени, известна с критичните си статии по еврейските въпроси и с изследванията си върху проблемите на тоталитаризма. Тя е определяна като един от най-влиятелните политически философи на XX век, а интелектуалното ѝ наследство продължава да буди интерес и днес. Настоящото изследване представя богатството и многомерността на възгледите на Х. Аренд, демонстриращи факта, че философията ѝ е истинска съкровищница за историята на политическите идеи.

* **Олга Стоянова-Енчева** - главен асистент, доктор, катедра „Политически науки“, Философски факултет, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: o.stoyanova@ts.uni-vt.bg.

Х. Аренд е родена и израства в Германия. През 1928 г. получава докторска степен по философия в Хайделберг, като още същата година публикува дисертацията си, но заради произхода си не е одобрена за хабилитация (това е задължително условие за преподаване в германските университети). Отново поради еврейския си корени е принудена да избяга във Франция, а през 1941 г. емигрира заедно със съпруга си в САЩ (тъй като се укриват от нацистите), където през 1951 г. официално получава гражданство. До смъртта си заема редица академични длъжности в различни американски университети. В САЩ Х. Аренд става сътрудник в няколко еврейски организации. „Работи като гостуващ лектор в Калифорнийския университет в Бъркли и Северозападния университет. През пролетта на 1959 г. става първата жена лектор в Принстън. Преподава в Чикагския университет, където е член на Комитета по социално мислене, в Нов университет в Манхатън и в Йейлския университет“ (Ценков 2020).

Х. Аренд е изключително силно повлияна от традицията на немската класическа философия, която тя самата доразвива. След като преживява избухването на Втората световна война, посвещава остатък от живота си на писане за политика, макар и не в традиционния философски смисъл, а по-скоро в духа на политически наблюдател, който тълкува събитията от XX век. Според М. Русева „подходът, който Аренд прилага и уговаря, е за придържане по-близо към политологичния, отколкото към философския дискурс“ (Русева 2015), а Л. Сивилов посочва, че „съвременната политическа философия е немислима без анализите на Хана Аренд върху демокрацията, революцията, силата, господството, авторитета“ (Сивилов 1992: 357). Тя е един от изследователите, представляващи огромно предизвикателство за разбиране с творчество си в областта на политическата философия. Това се дължи на факта, че трудовете ѝ не могат да се причислят към систематичната политическа философия. Въпреки това разсъжденията ѝ не са само колекция от отделни проучвания, а цялостен труд, който се основава на един въпрос и един методологичен подход, които след това дават информация за широк набор

от изследвания. Може да се каже, че творчеството ѝ предприема феноменологична реконструкция на природата на политическото съществуване с всичко, което то предполага като начин на мислене и действие.

Подходът при изследванията на Х. Аренд е интересен и нетрадиционен в сравнение с мнозинството политически мислителители, защото не излага теоретична програма като обществен договор или теория на справедливостта. Вместо това политическата ѝ мисъл е екзистенциална, тъй като се опитва да проумее как може да бъде загубено смисленото пространство за политика и обществен дебат и как това пространство може да бъде възстановено чрез политически действия, а настоящите политически обстоятелства (особено възходът на националистическите и популистките движения по света) подчертават значението на силния обществен дебат между гражданите.

В историята на политическите идеи Х. Аренд остава популярна най-вече с три труда, които оказват голямо влияние както в академичната общност, така и извън нея. Първият – „Произходът на тоталитаризма“ (The Origins of Totalitarianism) – публикуван 1951 г.¹, е изследване на нацисткия и сталинисткия режим, което предизвиква широк дебат за естеството и историческите предпоставки на тоталитарния феномен. Вторият – „Човешката ситуация“ (The Human Condition) – публикуван 1958 г., е оригинално произведение, изследващо основните категории на *vita activa* (труд, работа, действие). Третият – „За революцията“ (On Revolution) – е публикуван през 1963 г. и описва Френската и Американската революция, като посочва, че източници на щастие и удовлетворение за основателите на САЩ се явяват обществената свобода и признанието от съгражданите им. В допълнение към тези три важни труда, авторката публикува редица значими есета по теми като природата на революцията, свободата, властта, традицията и модерната епоха. В произведенията си разглежда най-важните политически събития на своето време, опитвайки

¹ Книгата е отчасти преведена на български език като „Тоталитаризмът“ и издадена през 1993 г.

се да разбере техния смисъл и историческа значимост, и посочва как те повлияват на модерните категории за морална и политическа преценка. Изследователката изразява мнението, че е необходима нова рамка, която да позволи да се справим с двата ужаса на XX век – нацизма и сталинизма, а според Р. Смилова „най-продуктивно е ангажирането на нейни идеи в дебатите около теми като деполитизацията на демократичната политика“ (Смилова 2022: 203).

В „Човешката ситуация“ Х. Аренд прави разграничение между понятията „политическо“ и „социално“, „труд“ и „работа“, както и между различните форми на действие, а след това изяснява последиците от тези разграничения. В труда е широко развита нейната философия на политическото действие, съответстваща на съществуването на публична сфера. Твърди, че макар човешкият живот винаги да се развива в рамките на обществата, социално-битовата част от човешката природа, т.е. политическият живот е съзнателно създаден само от няколко от тези общества като пространство, в което индивидите могат да постигнат свобода чрез изграждането на общ свят.

Политическите прозрения на Х. Аренд предлагат плодородна и солидна почва за разбиране на политиката по един по-необикновен и оригинален начин. Бен Атим твърди, че „изобразяването от Аренд на двуполусността на човешкото действие – политическото и антиполитическото, наистина ни предоставя начините и средствата да се справим с политиката и с това, което прави политиката чиста –донкихотовска политическа дейност“ (Atim 2018: 28). Х. Аренд разбира „политиката“ (следвайки античната традиция) като публичен дебат на социума относно значими аспекти от съвместния им живот, т.е. сферата на политическото е сферата на делата и речта. Отъждествява политическото пространство с публичното пространство. Политиката намира своя автентичен израз винаги, когато гражданите се събират в публично пространство, за да обсъждат и решават въпроси от колективен интерес. Политическата дейност е ценност не защото може да доведе до съгласие или до споделено схващане за добро-

то, а защото дава възможност на всеки гражданин да упражнява своите правомощия, да развива способностите си за преценка и да постига чрез съгласувани действия известна степен на политическа ефективност. Американската авторка става свидетел на колапса на политиката (в този смисъл) при нацисткия тоталитаризъм, при който се наблюдава ограничаване на обществения дебат, като превръща в престъпно деяние самото критикуване на режима и се опитва да разбере възхода на тази безпрецедентна форма на управление и да защити обществения дебат срещу заплахите за неговото съществуване. Тоталитарната власт се крепи на подмяна (или на изфабрикувана нова реалност), която се основана на визията на лидер, приета от гражданите. Според Х. Аренд „в успеха на тоталитаризма смущава по-скоро искрената безкористност на неговите привърженици“ (Аренд 1993: 23). Без публичен дебат управляващият режим е свободен да конструира фалшива реалност, за да поддържа властта си, защото реално няма с какво да се конкурира. Също така правителството заменя дебата с тоталитарна пропаганда, която „извисява идеологическата научност и нейните методи за изразяване на твърдения под формата на предсказания“ (Аренд 1993: 71). Всъщност по този начин (чрез идеологическа индоктринация) най-лесно се избягва обществения спор и плурализма на мнения и остава само официалната всеобхватна пропаганда.

Според Х. Аренд при тоталитарните движения е „илузия, че народът в своето мнозинство взема активно участие в управлението“ (Аренд 1993: 29), тъй като те се явяват просто част от масата и са лишени от реална свобода, а „свободата е естествено човешко право“ (Узунова 2019: 46). Т. Мейер посочва, че за Х. Аренд „свободата винаги е политическа. Тя е предпоставка за освобождаването на индивидите от принуда. Тук тя прави връзка с една философска дискусия, подбудена от Исая Берлинза позитивната и негативната свобода: Свободата не значи, че сме свободни от нещо – това е твърде малко... Това не е вече освободеността на сърцето от XVIII и XIX век, а онази свобода, която има въздействие върху общественото пространство“ (Мейер 2018).

Според Х. Аренд истинската свобода и щастие се постигат от гражданите само в политическата сфера, в общуването с равни на тях. За целта са необходими политическите институции (създадени от хората), които да служат като гарант за равенство, защото в „естественото състояние“ то не може да бъде постигнато.

Средствата за повсеместно господство, присъщи на тоталитаризма като политическа система на управление, го отличават радикално от всички други форми на политическа власт, характерни за деспотизма, тиранията и диктатурата. Тоталитаризмът според Х. Аренд създава изцяло нови политически институции и в същото време унищожава всички стари правни социални форми и традиции. Независимо от спецификата на националните особености и духовните източници на идеологията тоталитарната форма на господство винаги превръща класите в маси, превръща плурализма на политическата система в хегемония на една партия, ръководеща движението на широките маси, превръща упражняването на законно легитимната власт в произвол и терор на тайната полиция, а във външната политика е ориентирана под една или друга форма към постигане на световно господство. Анализирайки творчеството на Х. Аренд, руският изследовател М. Малишев заявява, че „крайната тенденция, която съживява тоталитарния режим, не е дори деспотична власт над човека, а установяването на система на господство, в която самият човек става излишен (Малышев 2010: 320). Според него тоталитаризмът прибъгва до най-откровени лъжи в опит да вкара разнообразния човешки опит в тясната рамка на идеологическия мироглед, за да изопачи фактите и да пренапише историята“ (Малышев 2010: 320), а самата тя твърди в „Истина и политика“, че тоталитарното управление и еднопартийните диктатури илюстрират най-добре защитата на идеологиите и митовете от въздействието на реалността и истината и демонстрира твърдението си с редица примери (Аренд 1992: 386). Може да се посочи, че проблемите, които американската изследователка поставя в труда си за произхода на тоталитаризма, са насочени предимно към намирането на смисъла, който според нея не може да бъде изведен само чрез

проста реконструкция на историческите факти, а се нуждае от политологична интерпретация.

Не по-малко внимание заслужава и нейната концепция за властта, която заема особено място в политическата мисъл на ХХ век. Подходът на Х. Аренд е уникален с това, че е пример за комбинация от няколко традиционни опита, които тя използва, за да разработи и утвърди оригинална, по същество „маргинална“ версия на тълкуването на властта. Способността да се действа съгласувано в името на обществено-политическа цел тя нарича власт. „Властта трябва да се разграничава от силата, принудата и насилието“ (Arendt 1972: 143). За разлика от силата тя не е собственост на отделен индивид, а на множество действащи лица, които се обединяват в името на някаква обща политическа цел. Отново за разлика от силата, тя не е природен феномен, а човешко творение, резултат от колективно участие. И за разлика от насилието, тя не се основава на принуда, а на съгласие и рационално убеждаване. Също така според авторката легитимността на властта произтича от първоначалното събиране на хората, т.е. от първоначалния договор за сдружаване, който създава политическа общност, и се потвърждава винаги, когато хората действат съгласувано чрез средствата на речта и убеждаването. За нея „властта не се нуждае от оправдание, тъй като е присъща на самото съществуване на политическите общности; това, от което тя се нуждае, е легитимност... Властта възниква винаги, когато хората се събират и действат съгласувано, но тя получава своята легитимност от първоначалното събиране, а не от всяко действие, което може да последва след това“ (Arendt 1972: 151). Следователно когато група човешки същества решат да действат с конкретна политическа цел, властта съществува между тях, тъй като те си сътрудничат, за да постигнат политическа цел, и може да се твърди, че това е властта, която ги „държи заедно“ като група, а не просто като сбор от различни индивиди. Според М. Маринов „чувството за принадлежност към дадена общност и привързаността между нейните членове предизвикват чувства за дълг, вина, преданост, съвест, отговорност, саможертва и т.н.“

(Маринов 2016: 38), които играят есенциална роля във властовите отношения между членовете на социума.

Властта също така не е нещо, на което може да се разчита по всяко време или да се натрупва и съхранява за бъдеща употреба. Тя съществува по-скоро само като потенциал, който се активизира, когато участниците се съберат заедно за политически действия и публични обсъждания. По този начин тя е тясно свързана с пространството на изявата (публичното пространство). Същност за американската изследователка властта е тази, която поддържа съществуването на публичното пространство. Според нея властта винаги е „потенциална власт, а не неизменна, измерима и надеждна същност като силата или мощта ... [тя] възниква между хората, когато те действат заедно, и изчезва в момента, в който те се разпръснат“ (Arendt 1998: 200).

За Х. Аренд пример за властта, запазваща публичното пространство, е актът на гражданско неподчинение, особено различните движения през бурните десетилетия в средата на ХХ век в САЩ, за които пише в „Криза на републиката“. Публичните действия за протест срещу несправедливи закони са проява на публичното пространство. Чрез приемането на несправедливи закони правителството злоупотребява с легитимността, която му е поверена, а чрез гражданското неподчинение гражданите се опитват да си възвърнат тази легитимност. Според Д. Антонини „публичното пространство се запазва чрез властта, която „извират“ сред гражданите, когато те се съберат заедно. Общественото пространство се отнася до дейността на споделения дебат между многобройни човешки същества; това пространство и тази дейност се поддържат, докато съществуват възможности за събиране на гражданите“ (Antonini 2018).

Х. Аренд продължава да развива темата за властта и човешката свобода в друг интересен аспект, който я интересува дълбоко, а именно въпросът за насилието. За разлика от мнозина автори тя не го вижда само като инструмент за постигане на крайната цел, а предупреждава, че „ако разглеждаме историята като непрекъснат хронологичен процес, чийто прогрес при това

е неизбежен, може да ни се стори, че насилието във формата на войни и революции представлява единственото възможно прекъсване. Ако това беше вярно, ако само практиката на насилието би могла да направи възможно прекъсването на автоматичните процеси в света на човешките дела, проповедниците на насилието биха спечелили решаващата точка“ (Аренд 2007: 41–42). Красноречиво и чрез примери тя ясно показва, че търсените отговори на въпросите, касаещи властта и човешката история, не се коренят в насилието, въпреки че тоталитарното управление свидетелства за противоположното твърдение. В допълнение в книгата си „За революцията“ тя категорично заявява, че „оправдаването на войните, дори на теоретично ниво, са доста стари, макар че, разбира се, не са толкова стари, колкото организираните войни“ (Arendt 1990: 12), а Г. Белогашев изразява мнение, че „войната е толкова нехуманен акт, който освен, че разрушава всички елементи на човешката обществена структура, променя и до такава степен природния свят, в който съществува човекът, че го прави непригоден за това съществуване“ (Белогашев 2009: 44). По тази причина редица изследователи определят войната като най-крайната форма на насилие, която човечеството познава, и във връзка с това твърдение Х. Аренд акцентира специално на факта, че политическите отношения в една държава трябва да се основават на силата на убеждението, а не на насилие или заплахата от война. Тези нейни схващания са изключително актуални и модерни в новата съвременна международна политическа обстановка и могат да послужат като поука за настоящите политици и политически активисти.

В заключение може да се обобщи, че Х. Аренд си извоюва доминираща позиция като политически мислител на ХХ в. Изследвайки в дълбочина и детайлност съвременните политически движения и най-вече събитията и обстоятелствата, довели до възхода на тоталитаризма и до чувство на лично, социално и политическо отчуждение през ХХ век. Днес повечето от произведения ѝ се считат за класика в западната традиция на политическата мисъл, въпреки това трудовете ѝ остават изключително

трудни за класифициране, тъй като политическата ѝ философия не може да бъде характеризирана с традиционните категории на консерватизма, либерализма и социализма. Тя критикува всички форми на политическа общност, основани на традиционни връзки и обичаи, както и на религиозна, етническа или расова идентичност. Съвсем заслужено нейното творчество ще продължи да мотивира развитието на политическата философия и през XXI в.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Аренд, Х. 1992: „Истина и политика“ . –В: Теории за истината. Т. 1. София: УИ „Св. Климент Охридски“, с. 358–393.// Arend, H. 1992: „Istina i politika“ . –V: Teorii za istinata. T. 1. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“, s. 358–393.

Аренд, Х. 1993: Тоталитаризмът. София: Панорама.// Arend, H. 1993: Totalitarizmat. Sofiya: Panorama.

Аренд, Х. 2007: Насилие и политика. София: Критика и хуманизъм.// Arend, H. 2007: Nasilie i politika. Sofiya: Kritika i humanizam.

Белогашев, Г. 2009: „Войната през концептуалната призма на Димитър Михалчев“. –В: Философски изследвания. Кн. 8, Традиция и модерност. София: ИК „Св. Иван Рилски“, с. 43–56.// Belogashev, G. 2009: „Voynata prez kontseptualnata prizma na Dimitar Mihalchev“. –V: Filosofski izsledvaniya. Kn. 8, Traditsiya i modernost. Sofiya: IK „Sv. Ivan Rilski“, s. 43–56.

Малышев, М. А. 2010: „Концепция тоталитаризма в творчестве Ханны Арендт“. –В: Научный ежегодник Института философии и права, Уральского отделения Российской академии наук. Вып. 10, с. 297–328.// Malshev, M. A. 2010: „Kontseptsiya totalitarizma v tvorchestve Hann Arendt“. –V: Nauchny ezhegodnik Instituta filosofii i prava, Uralyskogo otdeleniya Rossiyskoy akademii nauk. Vp. 10, s. 297–328.

Маринов, М. 2016: „Етика, морал, нравственост“. –В: Библиотека „Диоген“. Том 24, Брой 2, Практическа философия. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 34–40.// Marinov, M. 2016: „Etika, moral, npravstvenost“. –V: Biblioteka „Diogen“. Tom 24, Broj 2, Prakticheska filosofiya. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, s. 34–40.

Мейер, Т. 2018: „Един странен бестселър“. –В: Култура. Брой 13. [<https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/27215>, 20.07.2022].// Meyer, T. 2018: „Edin stranen bestselar“. –V: Kultura. Broy 13. [<https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/27215>, 20.07.2022].

Русева, М. 2015: „Истината и политиката (Особености на социалната комуникация)“. –В: Реторика и комуникации. Брой 18. [<https://rhetoric.bg/%D0%BC%D0%B0%D1%8F-%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B5%D0%B2%D0%B0-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1>, 08.07.2022].//

Ruseva, M. 2015: „Istinata i politikata (Osobenosti na sotsialnata komunikatsiya)“. –V: Retorika i komunikatsii. Broy 18. [<https://rhetoric.bg/%D0%BC%D0%B0%D1%8F-%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B5%D0%B2%D0%B0-%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%B-%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1>, 08.07.2022].

Сивилов, Л. 1992: „Хана Аренд /1906–1975/“. –В: Теории за истината. Т. 1. София: УИ „Св. Климент Охридски“.// Sivilov, L. 1992: „Hana Arent /1906–1975/“. –V: Teorii za istinata. T. 1. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“.

Смилова, Р. 2022: „Препрочитайки Хана Аренд: За „баналността на злото“, отказа от мислене и деполитизация на демократичната политика“. –В: Социологията като граждански ангажимент. София: УИ „Св. Климент Охридски“.// Smilova, R. 2022: „Preprochitayki Hana Arent: Za „banalnostta na zloto“, otказа ot mislene i depolitizatsiya na demokratichnata politika“. –V: Sotsiologiyata kato grazhdanski angazhiment. Sofiya: UI „Sv. Kliment Ohridski“.

Узунова, Д. 2019: „Реабилитация на чувствената любов в епохата на Немския романтизъм“. –В: Библиотека „Диоген“. Том 27, Брой 2, Философията: предизвикателства и перспективи. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 38–47.// Uzunova, D. 2019: „Reabilitatsiya na chuvstvenata lyubov v epohata na Nemskiya romantizam“. –V: Biblioteka „Diogen“. Tom 27, Broy 2, Filosofiyata: predizvikatelstva i perspektivi. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, s. 38–47.

Ценков, Н. 2020: „Само доброто има дълбочина, която може да бъде радикална“. –В: NotaBene. Брой 49. [<http://notabene-bg.org/read>.

php?id=999, 15.07.2022].// Tsenkov, N. 2020: „Samo dobroto ima dalbochina, koyato mozhe da bade radikalna“. –V: NotaBene. Broy 49. [http://notabene-bg.org/read.php?id=999, 15.07.2022].

Antonini, D. 2018: “Hannah Arendt’s Political Thought”. –In: 1000-Word Philosophy: An Introductory Anthology. [https://1000wordphilosophy.com/2018/08/17/hannah-arendts-political-thought/, 23.08.2022].

Arendt, H. 1972: Crises of the Republic. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Arendt, H. 1990: On Revolution. London: Penguin Books.

Arendt, H. 1998: The Human Condition: Second Edition. Chicago: University of Chicago Press.

Atim, B. C. N. 2018: “On Hannah Arendt’s Political Thought: Finding the Locus of the Political and the Anti-Political”. –In: Social Ethics Society Journal of Applied Philosophy. Vol. 4, No. 1, pp. 1–32.